

ПСИХОЛОГІЧНІ МЕХАНІЗМИ РОЗВИТКУ ПРОФЕСІОНАЛІЗМУ ОСОБИСТОСТІ

Герасімова Н.Є.

ІСТОРИЧНИЙ ЕКСКУРС У ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ РОЗУМІННЯ СУТНОСТІ ВНУТРІШНЬООСОБИСТІСНИХ КОНФЛІКТІВ

Найбільш активно проблема внутрішньоособистісних конфліктів розроблялася класиками зарубіжної психології. Аналіз існуючих концепцій показує неоднозначність поглядів на це явище. Їхньою характерною рисою є те, що проблема внутрішньоособистісного конфлікту в основному вирішується в контексті розуміння особистості, яке сформулювалося в рамках тої чи іншої психологічної школи.

Різниця теоретичних і практичних підходів до пояснення цього явища, демонструє насамперед складність самого явища внутрішньоособистісного конфлікту, а також якоюсь мірою слабкість психолого-теоретичної бази сучасної науки про психіку для узгодженого розуміння проблем, пов'язаних із ним.

Дослідження зарубіжних та вітчизняних авторів у цілому значно розширили сучасні уявлення про багато питань, пов'язаних із внутрішньоособистісним конфліктом. Разом із тим, вони не заповнили пробіли, що мали місце в інтерпретації сутності цього явища.

З огляду на те, що проблема внутрішньоособистісного конфлікту має міждисциплінарний характер (її розглядали психологи, патопсихологи, психофізіологи, психіатри), створюються додаткові перешкоди на шляху адекватної інтерпретації різних для цих наук методологічних підходів, методичних, а також категоріально-понятійного апарату. На наш погляд, одним

із шляхів, який б дозволив би певною мірою перебороти ці труднощі, стало б застосування не часткового, а системного аналізу [19, с. 34].

Загально визнано, що внутрішньособистісні конфлікти не виникають без впливу на особистість навколишнього середовища, у тому числі й соціального. "Чистих", тобто таких, що з'явилися лише завдяки внутрішнім діям, внутрішньоособистісних конфліктів немає. Виходячи з природи протиріч, які лежать в основі конфлікту, їх можна розділити на дві групи:

1. Ті, що виникають як результат переходу об'єктивних протиріч, зовнішніх стосовно людини, у внутрішній світ (моральні конфлікти, адаптаційні та ін.).

2. Ті, що виникають із протиріч внутрішнього світу особистості (мотиваційні конфлікти, конфлікт неадекватної самооцінки) та відбивають ставлення особистості до навколишнього середовища.

Використання принципу системності, результати аналізу теоретичних джерел і експериментальних досліджень обумовили вибір теорії особистості, покладеної в основу розгляду проблеми внутрішньоособистісного конфлікту. О.О. Донченко і Т.М. Титаренко [7] виділяють три базові рівні розвитку психологічного протиріччя:

- 1) психологічна рівновага внутрішнього світу особистості;
- 2) порушення рівноваги, ускладнення, утруднення основних видів діяльності, проекція психологічного дискомфорту на роботу, спілкування (внутрішньоособистісний конфлікт);
- 3) неможливість реалізації планів і програм, "розрив життя", неможливість виконувати свої життєві функції до того часу, поки не розв'яжеться протиріччя (життєва криза).

Розглядаючи проблему джерела конфлікту, необхідно вбачати це джерело в складному, єдиному, взаємозалежному процесі взаємодії особистості й середовища. Тобто стан внутрішньоособистісного конфлікту виникає при визначеному поєднанні особистісних особливостей індивіда й чинників середовища, стимулів, які впливають на особистість. Подібне сполучення

можна тлумачити з погляду висунутого К. Левінім [31] принципу психологічної єдності особистості й навколишнього світу. Для того, щоб виник внутрішньоособистісний конфлікт, необхідні особистісні й ситуативні умови.

Серед особистісних умов можна вичленити в індивіда такі показники:

- 1) складний внутрішній світ й актуалізація цієї складності;
- 2) складна й розвинена ієрархія потреб і мотивів;
- 3) високий рівень розвитку почуттів і цінностей;
- 4) складно організована й розвинена когнітивна структура, здатність індивіда до самоаналізу й саморефлексії.

Ситуативні умови, які актуалізують внутрішньоособистісний конфлікт, досліджені в працях В.С. Мерліна [13]. Ці умови є зовнішніми й внутрішніми.

Зовнішні умови конфлікту редукуються до того, що задоволення яких-небудь глибоких і активних мотивів та відносин особистості стає зовсім неможливим або перебуває під загрозою: вже в боротьбі з природою виникають труднощі і перешкоди на шляху до задоволення мотивів і відносин особистості; задоволення одних мотивів неминуче породжує виникнення інших, ще не задоволених мотивів; життя в соціумі вимагає обмеження різних мотивів, іноді дуже глибоких, наприклад, прагнення до збереження життя.

Внутрішній конфлікт з'являється тільки тоді, коли зовнішні обставини породжують певні внутрішні умови. Внутрішні умови конфлікту охоплюють протиріччя між різними сторонами особистості: ці сторони повинні бути значущими. мати приблизно рівну значущість для особистості; особистість усвідомлює суб'єктивну нерозв'язаність ситуації. Конфлікт виникає тоді, коли людині здається, що вона неспроможна змінити ситуацію.

Особистість і події взаємно переломлюються, і залежно від психологічного перероблення індивідом різних обставин життя, вони викликають різні переживання й реакції. Зважаючи на цей принцип, важливо враховувати не лише особистісні риси індивіда, характеристики ситуації, але, насамперед, природу взаємодії у системі "індивід – ситуація", специфіку

відображення у свідомості цієї особистості, суб'єктивну значимість її для конкретної людини.

Часто суб'єктивна значимість скрутної ситуації сприймається індивідом із погляду тих особистісних цінностей, яким ця ситуація несе загрозу. Ця обставина й робить ситуацію для індивіда конфліктною. Про цю особливість взаємодії індивіда й ситуації Л.І. Анциферова пише так: "Для того, щоб зберегти, захистити, ствердити певну цінність, суб'єкт вдається до різних прийомів зміни ситуації. При цьому, чим помітніше місце в значеннєвій сфері особистості посідає об'єкт, який знаходиться в небезпеці, тим інтенсивніше сприймається особистістю загроза, тим вищий мотиваційний потенціал збігу з труднощами" [2, с. 8]. Якщо обставини життя жадають від індивіда таких дій і умов, які перебувають на межі його адаптивних можливостей або навіть перевершують наявні в нього резерви, настає стан внутрішньоособистісного конфлікту.

На наш погляд, існує діалектичний взаємозв'язок між ситуацією й особливостями особистості при виникненні внутрішньоособистісного конфлікту. Цей зв'язок можна виразити таким способом: чим гостріше й раптовіше діють негативні фактори середовища, тим меншу роль відіграють особистісні риси, і навпаки, при зменшенні масивності й гостроти впливу цих факторів індивідуальний склад особистості здобуває велику роль.

Відштовхуючись від цього розуміння й розглядаючи стан адаптації, можна говорити про деякий психологічний простір адаптаційних можливостей особистості.

Деякі особливості індивіда або певні чинники середовища звужують цей простір, знижують ступінь вживання особистісних заходів щодо відновлення процесу адаптації людини.

У конкретної людини можливість появи внутрішньоособистісного конфлікту зумовлюється складною взаємодією негативних факторів середовища й особистісних якостей, при цьому, саме ці чинники знаходять індивідуально найслабше в індивіда місце опору їм. Внутрішньоособистісний

конфлікт ми визначаємо як гостре переживання, викликане тривалою боротьбою структур внутрішнього світу індивіда, яка відбиває суперечливі зв'язки із соціальним середовищем і гальмує прийняття рішення.

Аналізуючи концепції вітчизняних і зарубіжних дослідників ми відзначали, що багато хто з них указував на те, що в основі внутрішньоособистісного конфлікту лежать протиріччя між різними мотивами, цінностями, установками і т.п., актуалізованими одночасно, майже однакової сили, але протилежно напрямленими. Тобто, внутрішньоособистісний конфлікт можливий тоді, коли під впливом певних умов відбувається одночасна актуалізація двох протилежних тенденцій особистості. Про це, зокрема, писала К.С. Калмикова: "...внутрішньоособистісні протиріччя являють собою якесь співвідношення двох різноспрямованих тенденцій внутрішнього світу (спонукань, цінностей відносин, оцінок, почуттів), а саме їхнє протистояння, обумовлене збігом їх або в часі, або в плані предметної віднесеності. Так чи інакше, внутрішньоособистісне протиріччя, утворене парою тенденцій, близьких за суб'єктивною значимістю, одночасна реалізація яких завдяки певним причинам або зовнішнім умовам неможлива" [9, с. 34]. При досягненні певної гостроти внутрішньоособистісного протиріччя настає внутрішньоособистісний конфлікт Автор розуміє, його як "... кульмінацію, вищу точку, до якої, однак, внутрішньоособистісне протиріччя необов'язково і не завжди піднімається, бо може бути вирішене на попередніх стадіях" [9, с. 41].

Основну відмінність внутрішньоособистісного протиріччя від внутрішньоособистісного конфлікту К.С. Калмикова бачить у тім, що при конфлікті протиріччя між тенденціями суб'єктивно переживаються особистістю як абсолютно несумісні, протилежні, розбіжні на 180 .

На підставі цього, виділяють такі головні структури внутрішнього світу особистості, які вступають у конфлікт [4]:

1. **Мотиви**, які відбивають прагнення особистості різного рівня (потреби, інтереси, бажання, потяги і т.п.). Вони можуть виражаються поняттям "хочу" ("Я хочу").

2. **Цінності**, які втілюють у собі суспільні норми і виступають, завдяки цьому, як еталони належного. Маються на увазі особистісні цінності, тобто прийняті особистістю, а також ті, котрі не приймаються, але з огляду на їх суспільну або іншу значимість вона змушена вибирати їх. Тому вони позначаються словом "треба" або словосполученням "Я мушу".

3. **Самооцінка**, обумовлена самоцінністю, оцінкою особистістю своїх можливостей, властивостей і місця серед інших людей. Як вираження рівня домагання особистості, самооцінка виступає своєрідним побудником її активності, поведінки. Виражається за допомогою слів "можу" або "не можу" та словосполученням "Я є".

Отже, узагальнюючи сказане можна твердити, що в основі внутрішньоособистісного конфлікту лежить протиріччя між різними мотивами, цілями, цінностями, майже однієї сили, але протилежно направленими.

Внутрішньоособистісному конфліктові властиві деякі ознаки, які слід обов'язково враховувати при його виявленні. До цих особливостей належать:

1. *Незвичайність із кута зору структури конфлікту*. Тут немає суб'єктів конфліктної взаємодії в окремих особистостях або груп людей.

2. *Специфічність форм перебігу і прояву*. Такий конфлікт має форму важких переживань. Він супроводжується специфічними станами: страхом, депресією, стресом. Часто внутрішньоособистісний конфлікт переходить у невроз.

3. *Латентність*. Внутрішньоособистісний конфлікт не завжди легко встановити.

Критеріями внутрішньоособистісного конфлікту є:

1. У *когнітивній сфері*: суперечливість "образу Я"; зниження самооцінки; усвідомлення свого стану як психологічного глухого кута; уповільнення прийняття рішень; суб'єктивне визнання наявності проблеми

ціннісного вибору, сумнів в істинності мотивів і принципів, якими суб'єкт раніше керувався;

2. В *емоційній сфері*: психоемоційна напруженість; значні негативні переживання;

3. У *поведінковій сфері*: ослаблення якості й інтенсивності діяльності; зниження задоволеності діяльністю; негативне емоційне тло спілкування. Інтегральні критерії: порушення нормального механізму адаптації; посилення психологічного стресу.

Поміж важливих питань теорії внутрішньоособистісних конфліктів центральне місце належить їх типології, що пояснюється потребою контролю та регулювання внутрішніх конфліктів, передбачення їхніх, наслідків.

Проведене нами дослідження різних підходів до розуміння внутрішньоособистісного конфлікту показало, що більшість теоретичних концепцій передають один або декілька видів внутрішньоособистісних конфліктів. У психоаналізі на перше місце висунуті конфлікти між потребами особистості, а також між потребами і соціальними нормами. В інтеракціонізмі піддають аналізу рольові конфлікти. Однак у реальному житті відбувається багато інших внутрішньоособистісних конфліктів.

Вивчаючи внутрішньоособистісний конфлікт із різних кутів зору, можна виділити суттєві класифікаційні критерії і, відповідно, отримати різні типології. Конфлікти розрізняють за:

- 1) джерелом;
- 2) змістом;
- 3) значимістю;
- 4) типом розв'язання;
- 5) тривалістю.

К. Левін [280] розглядав внутрішньоособистісні конфлікти за такими видами:

1. *Еквівалентний*. Конфлікт виникає тоді, коли суб'єкт змушений виконати дві або декілька важливих для нього справ.

2. *Вітальний*. Суб'єкт повинен приймати рішення, яке його не приваблює.

3. *Амбівалентний*. Конфлікт виникає тоді, коли одні й ті ж дії або результати одночасно притягуються й відштовхуються.

4. *Фрустраційний*. Конфлікт виникає тоді, коли бажані дії не приймаються суспільством, його нормами та правилами.

О.Р. Лурія [12], спираючись на положення "теорії поля" К. Левіна, запропонував свою класифікацію внутрішніх конфліктів. Вона включає в себе три основні типи:

1. *Конфлікт "наближення – наближення"*. Це стан людини, коли їй доводиться вибирати одну з двох однаково бажаних альтернатив;

2. *Конфлікт "наближення – віддалення"*. В даному разі одна і та сама ціль для людини є водночас як привабливою, так і відштовхувальною, викликає як позитивні, так і негативні емоції. Такий конфлікт можна назвати амбівалентним. До речі, амбівалентність – одна з най поширеніших ознак внутрішніх конфліктів;

3. *Конфлікт "віддалення – віддалення"*. Тут людина вимушена вибирати одну з двох непривабливих альтернатив.

Для, того щоб звести всі класифікації у єдину типологію, необхідна підстава, що дала б змогу об'єднати в систему всю розмаїтість внутрішніх конфліктів. Такою базою є ціннісно-мотиваційна сфера особистості. Залежно від того, які сторони душевного світу особистості вступають у внутрішній конфлікт, виділяють шість основних видів внутрішньоособистісного конфлікту (табл. 1) [4].

1. *Мотиваційний конфлікт*. Це один із найчастіше досліджуваних видів внутрішньоособистісного конфлікту, зокрема, у психоаналітичному напрямі. Вирізняють конфлікти між несвідомими прагненнями, між прагненнями до влади і до безпеки, між двома позитивними тенденціями, або як зіткнення різних мотивів.

2. *Моральний конфлікт.* В етичних ученнях його часто називають моральним, або нормативним, конфліктом. Розглядається як конфлікт між бажанням і обов'язком, між моральними принципами й особистими уподобаннями, між прагненням діяти відповідно до бажання й вимогами дорослих або суспільства. Іноді тлумачиться як конфлікт між обов'язком і сумнівом у необхідності виконувати його.

Таблиця 1

Основні види внутрішньоособистісних конфліктів

Структури внутрішнього світу особистості, яка переживає конфлікт			Вид внутрішньоособистісного конфлікту
"хочу" ("Я хочу")	"треба" ("Я мушу")	"можу" ("Я є")	
↔			Мотиваційний конфлікт (між "хочу" і "хочу")
↔			Моральний конфлікт (між "хочу" і "треба")
↔			Конфлікт нереалізованого бажання (між "хочу" і "можу")
↔			Рольовий конфлікт (між "треба" і "треба")
↔			Адаптаційний конфлікт (між "треба" і "можу")
↔			Конфлікт неадекватної самооцінки (між "можу" і "можу")

3. *Конфлікт нереалізованого бажання* або комплексу неповноцінності. Це конфлікт між бажаннями й дійсністю, яка блокує їхнє задоволення. Іноді його трактують як конфлікт між "хочу бути таким, як вони" (референтна група) і неможливістю це реалізувати. Конфлікт може виникати не

тільки тоді, коли дійсність блокує реалізацію бажання, але й у результаті фізичного безсилля людини його втілити. Подібні конфлікти виникають через незадоволення своєю зовнішністю, фізичними даними й здібностями. До цього виду належать і внутрішньоособистісні конфлікти, в основі яких лежать сексуальні патології.

4. Рольовий конфлікт виражається в переживаннях, пов'язаних із неможливістю одночасно реалізувати кілька ролей (міжрольовий внутрішньоособистісний конфлікт), а також через різне розумінням вимог, висунутих самою особистістю до виконання однієї ролі (внутрішньорольовий конфлікт). Цей вид включає в себе внутрішньоособистісні конфлікти між двома цінностями, стратегіями або сенсами життя.

5. Адаптаційний конфлікт трактується як у широкому сенсі, тобто як породжений на ґрунті порушення рівноваги між суб'єктом і навколишнім середовищем, так і у вузькому значенні, як конфлікт спричинений порушенням процесу соціальної або професійної адаптації. Це конфлікт між вимогами дійсності й професійними, фізичними, психологічними можливостями людини. Невідповідність можливостей особистості вимогам середовища або діяльності може розглядатися з цього боку, як тимчасова неготовність, з другого – нездатність виконати пропоновані вимоги.

6. Конфлікт неадекватної самооцінки. Адекватність самооцінки особистості залежить від її критичності, вимогливості до себе, ставлення до успіхів і невдач. Розбіжність між домаганнями й оцінкою своїх можливостей веде до того, що в людини виникають підвищена тривожність, емоційні зриви і т.п. Серед конфліктів неадекватної самооцінки виділяють конфлікти між завищеною самооцінкою й прагненням реально оцінювати свої можливості, між заниженою самооцінкою й усвідомленням об'єктивних досягнень людини, а також між прагненням підвищити домагання, щоб одержати максимальний успіх і знизити домагання, для уникнення невдач.

Крім того, відокремлюють *невротичний конфлікт*. Він – результат довгострокового збереження "простого" внутрішньоособистісного конфлікту.

Знання психологічних проблем виникнення й подолання внутрішньоособистісних конфліктів – неодмінна умова подальшого освоєння навичок спілкування, регулювання та розв'язання конфліктних ситуацій. Зокрема, Г.В. Ложкін та Н.І. Повякель [11] виділяють внутрішні конфлікти студентів у процесі їхньої професійної ідентифікації, яка проявляється у прийнятті провідних професійних ролей, цінностей і норм, сформованих мотиваційних структур, що спонукують особистість до ефективної практичної діяльності:

1. *Конфлікт неузгодженості*, який проявляється в неузгодженості, зіткненні теоретичних знань студентів і повсякденних знань, сформованих на базі життєвого досвіду.

2. *Конфлікт "Я" – ідентифікації*, пов'язаний з неузгодженістю уявлень про себе з об'єктивною інформацією про особистісні якості, здібності, можливості тощо.

3. *Конфлікт "десемантизації"*, обумовлений неузгодженістю автономності, закритості сукупності знань із професійним контекстом.

4. *Імітаційно-поведінковий (рольовий) конфлікт*, який полягає у зіткненні двох видів рольової поведінки – навчально-рольової та професійно-рольової.

Сутність викладеного дає підстави твердити, що:

1) серед питань теорії внутрішньоособистісних конфліктів провідне місце належить їх типології, що зумовлено необхідністю контролювати та регулювати внутрішні конфлікти, передбачати їхні наслідки;

2) типологізація відіграє важливу методологічну роль у пізнанні природи конфліктів;

3) внутрішньоособистісні конфлікти розрізняються за низкою ознак: за джерелом, за змістом, за значимістю, за типом розв'язання, за формою розв'язання, за тривалістю перебігу.

Проблема внутрішньоособистісних конфліктів, соціально-психологічної адаптації та девіантності належить до головних об'єктів практичної царини

структурної теорії захисту. Однозначне визначення змістовних та оцінних характеристик механізмів захисту, причин їх утворення, функціонально-цільових особливостей, співвідношень між ними, дає можливість відповісти на актуальні питання вікової, педагогічної та соціальної психології. До них належать, перш за все, реальні причини стану перманентного конфлікту як зовнішнього, так і внутрішнього плану, як латентного, так і актуального.

Знання причин стає підставою для втручання в процес розвитку конфлікту, а розуміння внутрішньої логіки цього розвитку – забезпечує цілеспрямоване керівництво ним. Зокрема, вирішується важлива проблема прогнозування поведінки дезадаптованих індивідів залежно від зміни реальної ситуації.

Треба сказати, що роль механізмів психологічних захистів в ослабленні внутрішньоособистісних конфліктів та усунення їх у реальності оцінюється дослідниками неоднозначно.

Психологічний захист уперше дослідив З. Фрейд. Учений вбачав механізми виникнення цього явища, передусім, у боротьбі несвідомого із "захисними механізмами" свідомого "Я". Ним виділені такі захисні механізми, як подавлення, регресія, заперечення, витіснення, сублімація, проєкція, раціоналізація та деякі інші [25]. Сучасна психоаналітична психологія кількість захисних механізмів значно розширила.

У теорії психоаналізу механізми "психологічного захисту" розглядалися як засоби ослаблення інтрапсихічного конфлікту (напруження, занепокоєння), зумовленого протиріччями між інстинктивними імпульсами несвідомого та інтеріоризованими вимогами зовнішнього середовища, що виникають у результаті соціальної взаємодії. У подальшому ці аспекти "психологічного захисту" широко обговорювалися в працях неофрейдистів. Учені неоднозначно трактують психологічні передумови виникнення цього феномена. В А. Адлера [1] – це почуття неповноцінності, яке породжує прагнення до компенсації, у Г. Саллівена [33] – потреба в безпеці та прагнення уникнути травми і, як наслідок, "вибіркова" увага. За Е. Фроммом [26] захист

проявляється в автоматизованому та несвідомому конформізмі, націленому на подолання почуття самотності. К.Хорні [28] відзначає, що захисні механізми можуть проявлятися у перенесенні своїх конфліктів на зовнішню ситуацію, на інших людей, а це має деструктивний вплив на процес спілкування. Вона звертає особливу увагу на наявність внутрішнього конфлікту, пов'язаного із захистами. При цьому зазначається, що "протиріч між тенденціями, які конфліктують у здорової людини значно менше, ніж у невротика".

Таким чином, негативні функції психологічних захистів полягають у тім, що крім спотворення свідомості суб'єкта вони керують його діями, проявляються у неадекватному самосприйнятті та сприйнятті інших. Відхід від реальності та наступна дезадаптація – такі недоліки захисної поведінки, висвітлені в працях неофрейдистів.

Крім відмови від реальності, багато авторів спостерегли такі її особливості, як ригідність, автоматизм, імпульсивність, неусвідомлення дій, відсутність цілісної характеристики ситуації [1; 25; 26; 28; 32; 33].

Ми підтримуємо тих авторів, які відносять суб'єктивні засоби захисту, пов'язані із спотворенням реальності, до негативних проявів психіки. Саме такий відхід від проблем дійсності й перетворює їх у психічні проблеми, які призводять до того, що суб'єкт вирішує їх в ідеальному ("розумовому") плані без взаємодії з реальністю.

Розкриття внутрішніх передумов захисної поведінки викликає труднощі в плані дослідження психологічних характеристик цього феномена, бо це явище належить до несвідомої сфери психічного апарату. Розвиток захистів завжди пов'язаний з поліморфністю вчинків, до того ж динаміка психологічних захистів не погоджується з просоціальними умовними цінностями: "бути скромним", "делікатним", "вихованим" і т.п. Захисній системі потрібно вирішувати завдання, які одночасно мають забезпечити реалізацію захисних тенденцій та зберегти повагу й самоповагу суб'єкта.

Загалом мета психологічного захисту полягає в тому, щоб:

1) звільнити індивіда від неузгоджених поштовхів до дій та амбівалентних почуттів;

2) запобігти усвідомленого, небажаного та хворобливого розуміння ситуації;

3) скасувати тривоги та напруження або пом'якшення незадоволення.

У ході розроблення загальної концепції захистів науковці вивчили значний корпус джерел, серед них як психоаналітичні, так і психіатричні й загальнопсихологічні (Arieti, 1974; Chapman, 1967; Coleman, 1956; English & Finch, 1964; Ewalt & Farnsworth, 1963; Fenichel, 1948; Freedman, Kaplan & Sadock, 1975; Gilbert, 1970, Gregory, 1968; Lazarys, 1966; Noyes & Kold, 1949; Reich, 1945; White, 1948). Ці праці послужили фундаментом виділення 16 захисних механізмів, що утворюють сферу психологічного захисту.

Синтезовані визначення 16-ти механізмів захисту дав Р. Плутчік [21]:

1. Регресія – повернення в стані стресу до ранніх або більш незрілих патернів поведінки й задоволення.

2. Заперечення – відсутність усвідомлення певних подій, елементів життєвого досвіду або хворобливих почуттів.

3. Проекція – несвідоме відображення власних емоційно неприйнятних думок, властивостей або бажань і приписування їх іншим людям.

4. Заміщення – вивільнення прихованих емоцій (зазвичай гніву) на предмети, тварин або людей, які сприймаються, як менш небезпечні для індивіда, ніж ті, які насправді викликали емоції.

5. Компенсація – інтенсивна спроба виправити або знайти належну заміну реальній або уявній, фізичній або психологічній неспроможності .

6. Рухова активність – зниження занепокоєння, викликаного заборонаю спонукання, шляхом розв'язання його прямого або непрямого вираження без розвитку почуття провини.

7. Фантазія – утеча в уяву з метою відходу від реальних проблем або для запобігання конфлікту.

8. Ідентифікація – несвідоме моделювання відносин і поведінки іншої особи як шлях до підвищення самоцінності або подолання можливого розділення або втрати.

9. Інтелектуалізація – несвідомий контроль над емоціями й спонуканнями через надмірне покладання на раціональне тлумачення подій.

10. Інтроекція – присвоєння цінностей, стандартів або рис характеру інших людей для попередження конфліктів або небезпек із їхнього боку.

11. Ізоляція – емоційне сприйняття ситуацій, які травмують, або спогад про них без природного почуття тривоги, пов'язаного з ним.

12. Подавлення – виключення зі свідомості розуміння або досвіду й пов'язаних із ним емоцій.

13. Сублимація – задоволення інстинктивного або неприйняттого почуття (особливо сексуального або агресивного), яке витісняється завдяки здійсненню соціально дозволених і підтримуваних альтернатив.

14. Анулювання – поведінка або мислення, що сприяють символічному зведенню нанівець попереднього поведінкового акту або думки, які супроводжуються сильним занепокоєнням або почуттям провини.

15. Раціоналізація – знаходження правдоподібних причин для виправдання дій, викликаних придуманими, неприйнятними почуттями.

16. Утворення реакції – попередження виражень неприйнятних бажань, особливо сексуальних або агресивних, шляхом розвитку або підкреслення протилежного ставлення й поведінки.

За допомогою засобів психологічного захисту відбувається реалізація його мети при наявності когнітивної бази – умовних цінностей. З огляду зв'язку на це Т.С. Яценко [30] знаходить підстави окреслити два дуже важливі види захистів – базові та ситуативні (периферійні). На її думку, в базових захистах концентрується весь інфантильний емоційно значущий досвід суб'єкта, пов'язаний з "людьми дитинства". Ці люди характеризуються наявністю

первинних лібідіозних потягів (або, навпаки, мортидіозних відштовхувань), які невидимо програмують актуальну поведінку. Психічні захисти підкоряються єдиному механізмові "від слабкості до сили". Базові захисти однобічно здійснюють бачення ситуації "ззовні", залишаючись невидимими для свідомості. Периферійні – пристосовуються до особливостей ситуації спілкування та партнера, тобто того, з ким спілкується.

Підбиваючи підсумок, можна констатувати, що психічні захисти – це внутрішньо зумовлене структурне утворення психіки, якому властива системність функціональних проявів, що виражається в логіці несвідомого. Захисти, що її реалізують, належать до базових. Периферійні, або ситуативні захисти, хоч і пов'язані з базовими, більшою мірою слугують адаптації до ситуації "тут і тепер".

Завдяки розумінню сутності психологічного захисту, відкриваються можливості психокорекції адаптаційних можливостей особистості. Специфіка адаптації особистості полягає в тому, що в процесі своєї життєдіяльності вона стикається з необхідністю активно пристосовуватися до різних елементів соціального середовища.

При вивченні проблем адаптації, розробки теоретичних і прикладних питань адаптації людини соціологи, психологи і педагоги виходять з положення про єдність особистості і суспільства, про активний характер їх взаємодії. Втілені в концепціях К.О. Абульханової-Славської, Б.Г. Ананьєва, Г.О. Балла, І.Д. Беха, Л.С. Виготського, І.А. Зязюна, Г.С. Костюка, О.М. Леонтьєва, Б.Ф. Ломова, С.Д. Максименка, Н.Г. Ничкало, С.Л. Рубинштейна, В.А. Семиченко, В.О. Татенка, Т.М. Титаренко, Т.С. Яценко, вони дозволяють розкрити сутність процесу адаптації як виразу єдності взаємодіючих сторін (людини і соціального середовища) з притаманними йому протиріччями.

В основі цієї єдності, з одного боку, лежить активність соціального середовища, а з іншого – активність особистості, спрямована на пізнання оточуючого світу, вироблення певних принципів і конкретних способів взаємодії, що дозволяють не лише пристосуватися до мінливих соціальних

умов, але й перетворювати їх тією мірою, якою це виявляється доцільним для систем. Особистість являє собою відкриту самореалізуючу систему, яка має складну, багаторівневу структуру, що активно взаємодіє з навколишнім середовищем. Ступінь активності взаємодії з середовищем часто визначають через таке поняття, як адаптація. Г. Сельє під адаптацією розумів "систему дій, спрямованих на досягнення рівноваги із середовищем" [23, 54]. Тому система психологічної адаптації людини знаходиться у постійній готовності до виконання властивих їй функцій. Якщо здійснюється нормальне функціонування цієї системи, то це дозволяє людині не лише підтримувати рівновагу всередині себе, між собою і середовищем, але й здійснювати вибір оптимальних дій для досягненню поставленої мети.

Важливою проблемою адаптації студентів до умов ВНЗ є її механізми, чинники і критерії. При цьому привертає увагу той факт, що при визначенні адаптації досить часто відбувається змішування зазначених понять. Так, у визначенні адаптації як процесу формування індивідуального стилю діяльності, мова йде скоріше про механізм адаптації. В той же час І.О. Ходаков [27] використовує його як показник (критерій), а В.А. Семиченко [23] – механізм і чинник активного освоєння професії. Така неоднозначність понять пов'язана з тим, що адаптацію можна розглядати як процес і як результат. Як зазначає М.І. Скубій [24], у тому випадку, коли адаптація розглядається як процес, мова повинна йти про її чинники, про сукупність умов або обставин, які визначають результат. Якщо ж аналізується результат цього процесу, то говорять про критерії або показники.

С.В. Овдей [16] при визначенні механізмів, чинників і критеріїв адаптації приводить такі міркування: рух адаптуючого в процесі адаптації є етап даного процесу з притаманними йому властивостями, тобто чинниками, які досить часто виступають і в ролі механізмів. Як тільки рух на даному етапі припиняється, властивість етапу перетворюється на критерії, ознаки його.

І.О. Георгієва [6] вважає, що чинники – це умови і передумови, що визначають процес і результат, успішність включення людини в нове соціальне

середовище. М.О. Свиридов [22] визначає чинники як сукупність умов, які зумовлюють процес (темп, стійкість) і результат адаптації.

Можна погодитися з тим, що чинники – це сукупність умов і передумов, що зумовлюють процес адаптації, критерії – це характеристика процесу адаптації і його результату.

Автор звертає увагу на складність структури чинників, яка може бути описана за багатьма основами: соціально-економічні, соціально-демографічні, соціально-психологічні, психофізіологічні сторони у дихотоміях (загальні – особливі, внутрішні – зовнішні, основні – неосновні). Розглядаючи чинники як мотиви поведінки людини, він виділяє в них мотиваційне ядро – стійке з'єднання чинників, яке в основному визначає процес і результат адаптації, тобто тут також спостерігається деяке змішування чинників і критеріїв.

На думку О.І. Зотової та І.К. Кряжевої [8] чинниками, що впливають на адаптаційний процес, є умови життя й діяльності людини. Зокрема, оцінка і сприйняття цих умов, у першу чергу, опосередковані відношенням до змісту праці і мети діяльності. Одночасно в залежності від характерологічних особливостей особистості і невідоміючих аспектів мотиваційної структури умови діяльності можуть істотно впливати на характер і результат адаптації. З іншого боку, сама мотиваційна структура особистості, що є значною мірою результатом властивостей індивіда, від здібностей, внутрішніх тенденцій, емоційної спрямованості і якостей особистості. Саме тому, деякі автори припускають, що відповідність окремих властивостей індивідуальності особливостям діяльності, зокрема професійної, може бути умовою і показником адаптивності людини.

До чинників, що визначають адаптацію особистості окремі автори відносять соціально-психологічні характеристики колективу – характер взаємовідносин між рядовими членами (по горизонталі), характер взаємовідносин між керівниками і підлеглими (по вертикалі), стиль керівництва даним колективом, його соціально-психологічний клімат.

І.О. Георгієва [6] поділяє чинники на особистісні й зовнішні. До особистісних вона відносить:

1. соціально-демографічні характеристики учасників адаптації (стать, вік, сімейний стан, діти, побутові умови);
2. ціннісні орієнтації як змістовний компонент системи суб'єктивних відношень особистості;
3. ряд психологічних властивостей особистості.

Зовнішні чинники представлені комплексом параметрів, пов'язаних з видом діяльності групи. Це можуть бути специфічні характеристики діяльності:

- 1) зміст діяльності (праця і пізнання);
- 2) організація діяльності (ступінь регламентації діяльності, можливість індивідуальної варіативності способів і методів діяльності, форми контролю за процесом і результатом);
- 3) положення в системі соціального виробництва;
- 4) об'єктивність результатів діяльності;
- 5) співвідношення офіційної й неофіційної структур відношень у соціальній організації колективу;
- 6) система стимулювання;
- 7) вікова однорідність колективу;
- 8) ступінь участі особистостей у процесі утворення групових норм.

Одним з показників адаптації О.І. Зотова і І.К. Кряжева [8] вважають особливості особистості, що виникають в умовах психологічної напруги і стресових станів на основі конфлікту особистості з собою та оточуючими. Наявність таких конфліктів часто зумовлюється незадоволеністю особистості її власним статусом у колективі.

Адаптація особистості студента відбувається в колективі (група, факультет) і через колектив. І в цьому випадку особливий інтерес викликає початкова стадія адаптації у новому соціальному середовищі. Адаптація в колективі виступає необхідною умовою продуктивної соціальної активності, самовизначення особистості, розвитку індивідуальності студента.

У процесі соціально-психологічної адаптації досягається відповідність між поведінкою й діяльністю, що схвалюється суспільством та структурою особистості її інтересами, ціннісними орієнтаціями, спрямованістю. За критерій адаптації використовують спрямованість та рівень психологічної активності особистості.

Частіше всього виділяються три основні напрями спрямованості активності, що відповідають трьом видам адаптації до зміненої ситуації:

- 1) вихід із ситуації, психологічний захист власного “Я”;
- 2) вплив на середовище з метою пристосування його параметрів до себе: від прямого (безпосереднього) впливу до пошуку обхідних шляхів;
- 3) зміна себе, своєї внутрішньої структури: від звикання, урівноваження із середовищем до уподібнення.

Отже, в процесі адаптації діє ряд важливих чинників. Процес можуть прискорити чи уповільнити не лише ті, що є в даний момент актуальними чинниками розвитку, але й попередній етап розвитку, тобто попередні чинники. На думку М.І. Педаяс [17], головним аспектом вибору професії є психологічна готовність до певної професійної діяльності, істотним показником якої є твердість професійного наміру. Певний вплив створюють вихідні чинники вибору професії, показниками яких є домінуючі професійні установки, наприклад, прихильність до дітей, інтерес до предмета або ж випадковий вибір, тобто рішення стати вчителем після невдачі на вступних іспитах до престижного вузу. Слід відмітити, що всі чинники взаємопов'язані між собою.

М.О. Свиридов [22] зауважував, що при зумовленості адаптації багатьма чинниками “спостерігається зміщення, просування, трансформації чинників-мотивів (перенесення мотивів на ціль), взаємна урівноваженість і взаємна компенсація мотивів-чинників, що відображають еквівалентність потреб-цілей, а також явище стійкого сполучення (наявність стійких груп), чинників-мотивів, які виступають як домінуюче “мотиваційне ядро”. Це така група чинників, яка в основному визначає весь процес і результат адаптації”.

Не менш важливою є проблема критеріїв адаптації, яку різні автори розуміють по-різному. Так, С.В. Овдей [16] визначає критерії як суб'єктивно-суб'єктивні (належать суб'єкту і в ньому проявляються), суб'єктивно-об'єктивні (безпосередньо пов'язані з суб'єктом, але винесені зовні, об'єктивно існують) і об'єктивні (не належать безпосередньо суб'єкту, опосередковано відображають результат адаптації). Ці три критерії існують у будь-якому виді адаптації, хоч набір може змінюватися в залежності від виду. Основний їхній зміст визначається автором так:

1. Суб'єктивно-суб'єктивні:
 - орієнтація в предметному й особистісному середовищі;
 - усвідомлення особистістю відношення до неї суспільства, членів групи;
 - усвідомлення свого професійного рівня, помилок, недоробок;
 - самооцінка своєї позиції в суспільстві, групі. Відчуття повноправності чи неповноправності членства в колективі;
 - задоволення (навчанням, працею, колективом);
 - відношення (до людей, до професії);
 - настроїв, відчуття напруги.
2. Суб'єктивно-об'єктивні:
 - поведінка в колективі й активізація навчальної і трудової діяльності, оптимальне виконання очікувань колективу, наближення основних позицій;
 - успіх у праці, рівень майстерності, продуктивність, працездатність.
3. Об'єктивні:
 - професійно-кваліфікаційне зростання, стаж роботи;
 - соціальний рух, зміна соціально-професійного положення;
 - оцінка колективом як повноправного члена;
 - оцінка професійної майстерності;
 - відчуття членами колективу відношення особистості до колективу;

— складені відношення в колективі, рівень конфліктності в групі, психологічний клімат.

Існують різні підходи до визначення механізмів адаптаційних процесів. Так, О.Г. Мороз [14] вважає, що механізми професійної адаптації включають такі аспекти:

- По-перше, внутрішні властивості цього процесу, його суперечливі сторони, взаємодія яких визначає його зміст і загальну тенденцію розвитку.
- По-друге, специфічні особливості процесу, що розгортається на різних етапах розвитку, динаміку адаптації.
- По-третє, об'єктивні й суб'єктивні чинники, що впливають на процес адаптації.
- По-четверте, умови і способи керівництва професійною адаптацією випускника ВНЗ.

Основне протиріччя адаптації інколи розглядається у соціально-психологічному плані, а саме як протиріччя між внутрішнім світом особистості студента, його установками, мотивами, прагненнями, спрямованістю і новим соціальним положенням; між вимогами нової соціальної ролі, що об'єктивно впливає з характеру і структури діяльності, і підготовленістю випускника до її виконання.

Утім, як уже відзначалось, при внутрішньоособистісному конфлікті особистість переживає труднощі в досягненні своєї мети, створенні оптимального психологічного захисту від впливу несприятливих факторів середовища, у досягненні внутрішньої погодженості.

Тобто в умовах конфлікту відбувається тимчасове порушення нормального функціонування системи психологічної адаптації. Ці порушення при внутрішньоособистісному конфлікті виявлятимуться як на різних рівнях системи адаптації, так і в усій системі.

Особливості, які формуються в процесі життя індивіда й знаходять свій прояв у рисах характеру, емоційно-вольових якостях, мотиваційно-ціннісних орієнтаціях, досвіді – усе це створює той або той ступінь свободи реагування

людини на виниклі труднощі, створює базу адаптації до несприятливих психологічних факторів, дозволяє активно й цілеспрямовано їх перетворювати.

При внутрішньоособистісному конфлікті відбувається порушення процесу вибору найбільш оптимального шляху виходу зі становища, що склалося, можливості адекватного й цілеспрямованого перетворення несприятливих факторів, які впливають на особистість. Це обумовлено тим, що при внутрішньоособистісному конфлікті протиріччя охоплює основні особистісно значимі, змістоутворюючі аспекти індивіда, які відіграють особливу роль у виробленні найоптимальнішої програми досягнення важливих для особистості цілей.

Ми припускаємо, що при внутрішньоособистісному конфлікті порушується оптимальна регуляція поведінки та діяльності особистості. Ці порушення змушені знаходити своє відображення в змінах когнітивної, емоційної та поведінкової сфер особистості, а також існуючої системи взаємовідношень між ними.

Поведінкова, когнітивна та емоційна сфери особистості пов'язані, зауважує К.С. Калмикова, з емоційним станом індивіда, який "відрізняється за рівнем організації – від ситуативного настрою, конкретних реакцій до узагальнених світовідчуттів" [9, 62]. Слід сказати, що емоційний стан будь-якого рівня складності – сутність відображення реально існуючих зв'язків між мотивами й ціннісними орієнтаціями особистості та її конкретної діяльності.

Твердження про вияви конфлікту в різних сферах особистості приводить нас до виділення основних критеріїв цього стану. Розглядаючи когнітивну сферу й насамперед розуміючи її як сферу свідомості особистості, такими критеріями виступатимуть особливості образу "Я" та самооцінка особистості.

Проблема "образу Я" особистості, особливості її самооцінки як прояву внутрішньоособистісного конфлікту активно вивчається гуманістичною психологією. За К. Роджерсом [20], у людини ступінь задоволеності життям залежить від того, наскільки її "Я – реальне" та "Я – ідеальне" узгоджене між собою. При виникненні конфлікту в індивіда виникає протиріччя між цими

складовими "образу Я". Саме це й слугуватиме одним із критеріїв прояву цього стану.

На наш погляд, міркування вченого про протиріччя між "Я – реальним" та "Я – ідеальним" як вияв конфлікту, відтворює чільний аспект когнітивної сфери особистості. Оскільки протиріччя важливі для індивіда, але ступінь досягнення цілей низький, відбувається зміни внутрішнього образу, самооцінки. Тому під час переживання особистістю внутрішнього конфлікту, відображенням у свідомості цих змін стане чималою різниця між образами "Я – реальне" та "Я – ідеальне".

При внутрішньоособистісному конфлікті спостерігається зниження самооцінки студентів також. Самооцінка – вагомий регулятор поведінки особистості. Вона тісно пов'язана з рівнем домагань, тобто зі ступенем трудності мети, яку індивід ставить перед собою.

Таким чином, в когнітивній сфері найважливішим критерієм внутрішньоособистісного конфлікту студента є: протиріччя "образу Я", велика розбіжність між "Я – реальним" та "Я – ідеальним", зниження самооцінки, а також стан "психологічного глухого кута", із якого особистість на цей момент не бачить виходу.

Внутрішньоособистісний конфлікт знаходить своє вираження і в емоційній сфері особистості студента. Критерієм конфлікту в цій ділянці служить домінування негативно спрямованих емоцій. За словами Р. Плутчіка [21, 32] емоції виступають чинником інтеграції реакцій організму, процесом, який об'єднує та спрямовує пристосувальні можливості індивіда до середовища, критерієм корисності та шкідливості функціональної діяльності. Оскільки ситуація внутрішньоособистісного конфлікту для індивіда значима, вона породжує емоційні негативні переживання, які призводять до психологічного дискомфорту.

Знижений настроєвий фон, перевагу негативних емоцій при внутрішньоособистісному конфлікті можна характеризувати і через таке поняття, як депресія. Дослідження, проведене багатьма вченими [2; 5; 18; 29]

показали, що депресивні реакції у студентів виникають тоді, коли звичні форми адаптаційних реакцій не спрацьовують. Крім того, для студентів, які перебувають у стані внутрішньоособистісного конфлікту, характерна так звана когнітивна тріада депресії, яка охоплює негативні почуття, які належать до оцінки "Я". До цієї тріади входять: по-перше, низька самооцінка, почуття ущербності в яких-небудь сферах психологічного функціонування; по-друге, виділяється компонент атрибутивного каузального стилю, результатом якого є самозвинувачення й самокритика; по-третє, втрата віри в себе, негативне очікування.

Усі перераховані ознаки, тією або тією мірою притаманні студентам, які переживають стан внутрішньоособистісного конфлікту, хоча виразність і глибина функціонального депресивного стану (невротичної депресії) у них індивідуально різні. Інтенсивність і можливість появи депресивного стану в студентів залежить від двох основних факторів: по-перше, від виду конфлікту, а, по-друге, від індивідуальних особливостей особистості, яка переживає цей конфлікт.

Стан внутрішньоособистісного конфлікту знаходить своє відображення й у поведінковій сфері особистості. Найбільш типовими критеріями внутрішньоособистісного конфлікту в поведінковій сфері, як свідчить аналіз поглядів учених і наших спостережень, є, насамперед, зниження якості й інтенсивності спілкування, об'єктивних показників навчальної діяльності та суб'єктивного задоволення від контактів із людьми.

Для студентів, які переживають стан внутрішньоособистісного конфлікту, характерне порушення потреби (мотиву) афіліації. Потребу (мотив) афіліації Н.А. Мюррей характеризував як "прагнення заводити дружбу і переживати прихильність, радіти іншим людям і жити разом з ними, співпрацювати й спілкуватися з ними, любити, приєднуватися до груп" [15, с. 282]. Мета мотиву афіліації — взаємний і довірливий зв'язок, де кожен студент приймає партнера, по-дружньому підтримує й симпатизує йому.

Аналізуючи діяльнісний аспект поведінки осіб, які переживають стан внутрішньоособистісного конфлікту, необхідно відзначити, що студентам властиве зниження об'єктивних показників навчальної діяльності. До об'єктивних показників ми передусім відносимо успіхи в оволодінні знаннями, поточну успішність.

Як правило, студенти в стані внутрішньоособистісного конфлікту мають знижену мотивацію до навчальної діяльності, орієнтуються на свої внутрішні проблеми, а тому, як правило, виявляють менше ініціативи, у них знижується поточна успішність, погіршується ставлення до виконання суспільних обов'язків. Однак, суб'єктивне сприйняття цими студентами знижених показників навчальної діяльності виявляється по-різному, залежно від виду конфлікту й індивідуальних особливостей. Для одних це стає додатковим джерелом негативних емоцій, переживань, інші ж ставляться індиферентно, зосереджуючись лише на своїх внутрішніх проблемах.

Крім названих критеріїв, існує ще й інтегрований критерій конфлікту, який виражається в порушенні нормального механізму адаптації особистості.

Є.С. Кузьмін і О.О. Прохватулов [10] вважають, що початок адаптації не співпадає з появою людини в новій групі, а відноситься до попереднього періоду. При цьому важливу роль відіграють суб'єктивні чинники – прийняття рішення відносно вибору спеціальності чи бажаного соціального середовища, формування відношення до майбутньої професії, людей, які можуть стати колегами. У процесі професійного самовизначення молодь проходить чотири етапи.

Перший етап адаптації (професійне самовизначення молоді) припадає на перший рік навчання у ВНЗ. Його мета – пробудити в студентах інтерес до себе, до свого однокурсника як до цікавих об'єктів для вивчення та спостереження, пристосування до нових форм і методів навчальної діяльності. Ця адаптація має три форми: адаптація формальна, під якою розуміють пізнавально-інформаційне пристосування студентів до нового оточення, до структури вищої школи, до змісту навчання в ній, до її вимог та своїх

обов'язків; суспільна адаптація, тобто процес внутрішньої інтеграції цих же груп із студентським середовищем у цілому; дидактична адаптація, що співвідноситься з підготовкою студентів до нових форм і методів навчальної роботи. Особливе значення на цьому етапі набуває робота кураторів груп, які організовують індивідуальні бесіди, консультації по самовивченню й самовихованню. В результаті такої роботи поліпшуються міжособистісні контакти, встановлюються довірчі відносини в групі, багато студентів починають займатися самовихованням, зменшується кількість зривів на першій сесії.

Другий етап (адаптація студентів до вимог, які висуває професія) починається на 2-му курсі перебування у ВНЗ. Він характеризується тим, що студент у процесі навчання придбає необхідні професійні знання та практичні навички для здійснення конкретної діяльності з обраної спеціальності. Такий підхід створює певну цільову установку, яка благотворно впливає на процес підготовки майбутнього спеціаліста.

Третій етап (динаміка професійної підготовки студентів у ВНЗ) охоплює старші курси. Основна його мета – завершення процесу формування особистості майбутнього спеціаліста.

Четвертий етап (професійна адаптація молодого спеціаліста, зростання його професійної майстерності). Особливу функцію соціальна адаптація у студентів набуває в період їх навчання в магістратурі. Становленню особистості майбутнього спеціаліста-дослідника та його підготовці сприяють як загальноосвітні базові дисципліни, так і спеціальні (методологія дослідження, методика викладання учбових дисциплін у коледжах, гімназіях і ліцеях, культура мовлення, педагогічна техніка і т. ін.). В процесі занять у магістрантів виявляються і вивчаються здібності до прогнозування, планування і проведення досліджень, пов'язаних із теорією навчання або виховання.

Таким чином, аналіз теоретичних підходів до вивчення адаптаційних можливостей студентів, підтверджує правильність висунутої робочої гіпотези про те, що в їхній основі лежать особистісно значимі протиріччя між

мотиваційними утвореннями індивіда, які знаходять своє прагнення в різних сферах життєдіяльності особистості. При цьому смисл протиріччя визначає тип конфлікту.

Про сам внутрішньоособистісний конфлікт можна говорити як про такий стан особистості, при якому існує яскраво виражене протиріччя між значимими мотивами, цілями, цінностями, обопільна реалізація яких у певний момент неможлива через приблизно однакову силу й значимість. Джерелом конфлікту виступає складний взаємозалежний процес взаємодії чинників середовища й особливостей індивіда. Іншими словами, стан конфлікту виникає при визначеному суб'єктивно значимому сполученні особистісних особливостей індивіда й факторів середовища, які впливають на нього.

До критеріїв внутрішньоособистісних конфліктів студентів доцільно віднести спеціальні показники когнітивної, емоційної та поведінкової сфер, а також дані про порушення оптимального рівня адаптації особистості із середовищем. У процесі адаптації відбувається активний творчий пошук, осмислення важливих виховних проблем, вироблення найбільш адекватних способів дії. Отже, поряд з об'єктивними чинниками, що визначають загальний напрям адаптації молодих спеціалістів і специфічними для конкретного середовища, є такі, дія яких проявляється крізь функціонування адаптуючого середовища, наявність і відсутність яких залежить від нього.

Література

1. Адлер А. Лекции по аналитической психологии / А. Адлер. – М.: Рефл-бук, 1996. – 278 с.
2. Анциферова Л. И. Личность в трудных жизненных условиях: переосмысление, преобразование ситуаций и психологическая защита / Л. И. Анциферова // Психологический журнал. – 1994. – Т15. – № 1. – С. 5 – 11.
3. Анцупов А.Я. Конфликтология: Учебник для вузов / А. Я. Анцупов, А. И. Шипилов. – М.: ЮНИТИ, 2000. – 551 с.

4. Анцупов А. Я. Проблема конфликта: аналитический обзор, междисциплинарный библиографический указатель / А. Я. Анцупов, А. И. Шипилов. – М.: ГАВС, 1992. – 230 с.
5. Балл Г. А. Понятие адаптации и его значение для психологии личности / Г. А. Балл // Вопросы психологии. – 1989. – № 1. – С. 92 – 100.
6. Гергиева И. А. Социально-психологические факторы адаптации личности в коллективе / И. А. Георгиева. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1986. – 198 с.
7. Донченко Е. А. Личность. Конфликт. Гармония / Е. А. Донченко, Т. М. Титаренко. – К.: Политиздат Украины, 1989. – 174 с.
8. Зотова О. И. Некоторые аспекты социально-психологической адаптации личности / О. И. Зотова, И. К. Кряжева // Психологические механизмы регуляции социального поведения. – М.: Наука, 1979. – С. 219-233.
9. Калмыкова Е. С. Исследования психотерапии за рубежом некоторые методологические проблемы / Е. С. Калмыкова // Психологический журнал. – 1992. – Т.13. – № 6. – С. 54 – 64.
10. Кузьмин Е. С. О системном подходе к исследованию процессов адаптации / Е. С. Кузьмин, А. А. Прохватило // Психологические проблемы повышения эффективности деятельности производственных коллективов: Сб. науч. раб. – Курган, 1981. – С. 155-159.
11. Ложкин Г. В. Практическая психология конфликта / Г. В. Ложкин, Н. И. Повякель. – К., 2000. – 255 с.
12. Лурия А. Р. Экспериментальные конфликты у человека / А. Р. Лурия // Проблемы современной психологии. – М.: Госиздательство, 1930. – Т. 6. – С. 97 – 137.
13. Мерлин В. С. Психология индивидуальности / В. С. Мерлин. – М.: ИПП, 1996. – 445 с.
14. Мороз О. Г. Профессиональная адаптация выпускника педагогического вуза / О. Г. Мороз. – К.: Либідь, 1983 – 430 с.

15. Мюррей Н. А. Мотивация и деятельность / Н. А. Мюррей. – М.: Педагогика, 1986. – 408 с.
16. Овдей С. В. Проблемы социально-психологической и профессиональной адаптации молодых учителей / С. В. Овдей. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1978. – 280 с.
17. Педаяс М. И. Профессиональная адаптация учителя / М. И. Педаяс // Организация учебного процесса: Сб. науч. раб. – Тарту: ТГУ, 1976. – 147 с.
18. Пірен М. Основи конфліктології / М. Пірен. – К., 1997. – 210 с.
19. Принцип системности в психологических исследованиях / [Под ред. Д. Н. Завалишиной, В. А. Барабанщикова]. – М.: Наука, 1994. – 183 с.
20. Роджерс К. Взгляд на психотерапию. Становление человека / К. Роджерс. – М.: Прогресс, 1994. – 480 с.
21. Романова Е. С. Механизмы психологической защиты. Генезис. Функционирование. Диагностика / Е. С. Романова, Л. Р. Гребенников. – Мытищи, 1996. – 139 с.
22. Свиридов Н. А. Адаптация выпускников высшей школы к работе на селе / Н. А. Свиридов // Материалы межвузовской научной конференции. – Барнаул: Педобщество РСФСР, 1981. – 104 с.
23. Семиченко В. А. Динамика отношений студентов к профессиональной деятельности в процессе адаптации к педвузу / В. А. Семченко // Психологические проблемы формирования социально-активной личности учителя советской школы: Сб. науч. раб. – Ереван: ЕГУ, 1973. – С. 109-111.
24. Скубий М. И. Социальные проблемы адаптации молодого учителя / М. И. Скубий // Некоторые методологические проблемы общественных наук: Сб. науч. раб. – Новосибирск: НГУ, 1971. – С. 263-275.
25. Фрейд З. Введение в психоанализ. Лекции / З. Фрейд. – М.: Наука, 2001. – 456 с.

26. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности / Э. Фромм. – М.: Республика, 1994. – 447 с.
27. Ходаков А. И. Социально-педагогические условия адаптации молодого рабочего в производственном коллективе / А. И. Ходаков. – Л.: Центр приклад. психологии, 1978. – 45 с.
28. Хорни К. Ваши внутренние конфликты / К. Хорни. – С.Пб.: Лань, 1997. – 212 с.
29. Чепелева Н. В. Динамика внутренних конфликтов студентов в процессе их профессиональной идентификации / Н. В. Чепелева, Н. И. Повякель // Конфлікти в суспільстві: діагностика і профілактика: Матеріали 3 Міжнар. наук.-практ. конф. – Київ; Чернівці, 1995. – С.391 – 394.
30. Яценко Т. С. Психологічні основи групової психокорекції / Т. С. Яценко. – К., 1996. – 263 с.
31. Lewin K. Resolving social conflicts: selected papers on group dynamics, G.W. Lewin (Ed.) / K. Lewin. – N.Y.: Harpen & Rom, 1948. – 258 p.
32. Plutchik R. The emotions: facts, theories, and a new model / R. Plutchik. N.Y.: Randon Hause, 1962. – P. 197 – 219.
33. Sullivan H.S. The Interpersonal Theory of Psychiatry / H. S. Sullivan // Collected Works: In 2v. – N.Y.: Norton, 1953. – Y.1. – 393 p.

С.Ш.Раджабова

ІДЕНТИФІКАЦІЯ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ФОРМУВАННЯ ПСИХІКИ

Актуальність проблеми пізнання особливостей механізму ідентифікації зумовлена недостатньою представленістю його аналізу в контексті цілісної психіки суб'єкта в єдності свідомої та несвідомої сфер. Поза увагою дослідників залишається глибинно-психологічний ракурс розуміння взаємозв'язку ідентифікації з особистісною проблемою суб'єкта. Згідно